О.В. **Отрошко**, канд. екон. наук, доц.

СУСПІЛЬНІ БЛАГА: УЯВНІ ТА ДІЙСНІ ВІДМІННІ РИСИ

У статті представлено результати аналізу найбільш поширених в економічній літературі дефініцій суспільних благ. Показано, що деякі із відмінних рис, що їх зазвичай приписують суспільним благам, насправді такими не є.

The article contains the results of analysis of the most wide-spread definitions of social benefits in the literature of economics. It is shown, that some of these peculiar features usually assigned to the social benefits are not, in fact, the ones.

Ключові слова: суспільні блага, приватні блага, виключність, невиключність, спільні ресурси.

Keywords: public goods, private goods, excludability, non-excludability, common resources.

Нині загально прийнято вважати, що однією із базових економічних функцій держави є забезпечення виробництва суспільних благ. Водночас серед економістів зберігаються розбіжності, й у деяких відношеннях досить глибокі, у розумінні самої природи суспільних благ. Нерідко до категорії суспільних благ відносять блага, які у дійсності такими не є. На практиці це відкриває дорогу до безоплатного надання державою благ й тоді, коли їх виробництво могло б цілком успішно здійснюватися без жодного державного втручання в економіку.

Метою статті є критичний аналіз найбільш поширених в економічній літературі визначень суспільних благ, з'ясування того, які із відмінних рис, що їх зазвичай приписують суспільним благам, дійсно властиві їм, а які ні.

Одним із економістів, чий вклад у розробку сучасної теорії суспільних благ вважається особливо вагомим, є Менкур Олсон. У своїй фундаментальній праці «Логіка колективної дії: суспільні блага і теорія груп» він всебічно проаналізував проблему надання суспільних благ в контексті діяльності груп людей, об'єднаних спільним інтересом. За Олсоном, «досягнення будь-якої спільної мети або задоволення якогось спільного інтересу означає, що для цієї групи надається суспільне, або колективне, благо» [1, с.24]. Виходячи з такого розуміння суспільних благ, автор відносить до них і високу ціну на галузевий продукт для фірм відповідної галузі, і дохід корпорації для її акціонерів, і митний тариф для галузі, яка його домагається. І хоча в своїй роботі Олсон пунктирно і проводить відмінність між, за його ж словами, «звичайними колективними благами» і колективними благами на кшталт тієї самою високої ціни на галузевий продукт, для нього ця різниця є несуттєвою, а тому до категорії суспільних благ він включає і ті, і інші.

Те, що митний тариф несе в собі вигоди і в цьому сенсі є благом для всіх підприємств галузі, які його домагаються, не викликає сумнівів. Проте це не означає, що він є суспільним благом. Суспільні блага, як і приватні блага,- це блага у вигляді певних товарів або послуг. Митний тариф не є ані товаром, ані послугою, а тому не є

він і суспільним благом. Так само не є суспільними благами і висока ціна на галузевий продукт для діючих у галузі фірм або дохід корпорації для її акціонерів. Можна погодитися з твердженням Олсона, що сутність організацій полягає у тому, аби «надавати неподільну (для всіх) вигоду» [1, с.24]. Проте далеко не у всіх випадках такого роду вигоди надаються у формі суспільних благ.

Ще один економіст, чий вклад у розробку сучасної теорії суспільних благ важко переоцінити, Дж. Б'юкенен, схоже, не вважав за необхідне дотримуватися у своїх роботах якогось єдиного, строго окресленого їх визначення. Тому в його роботах залежно від цілей дослідження можна знайти різні тлумачення суспільних благ: від будь-яких благ, які «група або спільнота індивідуумів через ті чи інші причини вирішує виробляти за посередництва колективної організації» [2] до неподільних та таких, що спільно споживаються, благ [3].

Безперечно, суспільні блага, як і інші економічні явища, можна і потрібно розглядати з різних боків та в різних контекстах. Однак чи дає це підстави для того, аби, зокрема, «залежно від цілей дослідження» вкладати різний зміст в саме поняття суспільних благ? Якщо економісти почнуть довільно тлумачити економічні терміни і поняття, наповнюючи їх на власний розсуд то одним, то іншим змістом, вони елементарно перестануть розуміти один одного.

П. Самуельсон і В. Нордхаус у своїй книжці «Економіка» дають таке визначення суспільних благ: «Суспільні блага – це блага, витрати на додаткове використання яких ще однією людиною дорівнюють нулю і використання яких не можна обмежити» [4, с.55]. Таке розуміння суспільних благ має ту ваду, що ігнорує факт існування так званих перевантажених суспільних благ, якими є, зокрема, деякі дороги у час пік. Витрати на використання таких доріг додатковими споживачами не дорівнюють нулю, позаяк для того, аби воно взагалі було можливим, їх потрібно розширювати. Затори на дорогах– наочне свідчення того, що витрати на використання суспільних благ додатковими споживачами не завжди дорівнюють нулю.

Спірним видається і твердження П. Самуельсона і В. Нордхауса про те, що «найбільш яскравим прикладом позитивного зовнішнього ефекту є суспільні блага» [4, с.55]. На думку цих економістів, і будівництво мережі швидкісних магістралей, і створення національної метеорологічної служби, і проведення фундаментальних наукових досліджень - все це важливі приклади позитивних зовнішніх ефектів.

Як відомо, зовнішні ефекти – це здійснювані без адекватної компенсації впливи діяльності одних суб'єктів економіки на добробут інших. Ключовим моментом у випадку зовнішніх ефектів є відсутність компенсації з боку тих, хто завдає шкоди, або, навпаки, отримує вигоду. Коли мешканець багатоквартирного будинку за власний кошт висаджує на прибудинковій території дерева, він, дійсно, з одного боку, створює суспільне благо, а з іншого – генерує позитивний зовнішній ефект для інших мешканців будинку. У цьому разі надання суспільного блага супроводжується створенням позитивного зовнішнього ефекту для тих, хто не бере участі у його створенні. Інша справа - наданням суспільних благ державою. У цьому випадку виробництво

суспільних благ оплачується у кінцевому підсумку коштом самих же платників податків, а тому жодної некомпенсованої вигоди вони не отримують. Тож навряд чи подібні випадки надання суспільних благ можна вважати прикладами створення позитивних зовнішніх ефектів. А вони, між тим, є типовими для сучасної економіки.

Дуже близькою, якщо не тотожною, до тлумачення суспільних благ як благ, витрати на використання яких додатковими споживачами дорівнюють нулю, є їх характеристика як благ, які не є об'єктом суперництва, або інакше кажучи, як неконкурентних благ. Мовляв, на відміну від споживання приватних благ, споживання суспільних благ одними людьми не зменшує можливостей їх споживання іншими людьми. За приклад нерідко наводять національну оборону, стверджуючи, зокрема, що коли «індивідуум користується благами системи національної оборони, він не заважає використовувати її комусь ще» [5, с.151].

Ми вже звертали увагу на важливості врахування факту існування перевантажених суспільних благ, які якраз і вирізняються тим, що споживання їх одними споживачами зменшує можливості їх споживання іншими споживачами. Прикладом такого роду суспільних благ, як уже зазначалося, є деякі дороги у час пік. Що ж стосується національної оборони, то і вона за певних обставин може бути конкурентним благом, як у разі, коли концентрація збройних сил на першочерговому захисті від збройного нападу одних регіонів країни призводить до зниження рівня безпеки мешканців інших регіонів країни. Отже, всупереч поширеній думці, неконкурентність не можна вважати відмінною рисою суспільних благ.

Деякі економісти протиставляють суспільні блага спільним ресурсам, вважаючи, що на відміну від спільних ресурсів, які є хоч і невиключними, проте конкурентними благами, суспільні блага є невиключними й водночас неконкурентними благами [5, с.151], [6, с.337]. За приклади спільних ресурсів наводяться, зокрема, ліси, озера, пасовища, тоді як яскравим прикладом суспільних благ прийнято вважати національну оборону.

Ми вже зауважували, що за певних обставин національна оборона цілком може бути об'єктом суперництва. З іншого боку, у багатьох випадках ліси, озера і пасовища є скоріше виключними, ніж невиключними благами у тому сенсі, що виключення з їх споживання потенційних споживачів є технічно можливим і відносно недорогим. При цьому такого роду блага можуть знаходитися у спільному користуванні громад. Тож саме по собі спільне користування благом нічого не говорить про те, яким воно є – виключним чи невиключним. Часто ті блага, які називають спільними ресурсами, є нічим іншим, як приватними благами, які через ті чи інші обставини виступають об'єктом спільного користування.

Подібно іншим товарам та послугам, ресурси можуть бути як приватними, так і суспільними благами - все залежить від того, виключними чи невиключними вони є. Поділ невиключних благ на суспільні блага та спільні ресурси рівнозначний визнанню того, що ресурси у жодному разі не можуть бути суспільними благами, а суспільні блага - ресурсами. За логікою такого поділу, приміром, енергія сонця, є суспільним

благом, проте не є спільним ресурсом. З іншого боку, перевантажені дороги є, як виявляється, спільним ресурсом, проте не є суспільним благом.

Благо є суспільним, якщо не існує можливості виключити із числа його споживачів тих, хто за нього не платить. Неможливість виключення із споживання потенційних споживачів, або, коротко кажучи, невиключність – єдина ознака, за якою суспільні блага відрізняються від приватних. Суспільні блага є невиключними у тому розумінні, що виключення потенційних споживачів з їх споживання є або технічно неможливим, або ж, якщо й технічно можливим, то занадто дорогим.

Втім, одразу ж слід зауважити, що й у випадку приватних благ виключення із числа їх споживачів тих, хто за них не платить, потребує певних витрат. Однак такого роду витрати є набагато меншими за витрати виключення у разі суспільних благ.

Невиключність – загальновизнана на сьогодні відмінна риса суспільних благ. Здавалося б, не повинно бути жодних сумнівів і в тому, що суттєвою ознакою приватних благ є виключність. Тим не менш деякі економісти дотримуються іншої думки, як, наприклад, автори Звіту про світовий розвиток 1997 р., які, визнаючи невиключність однією із відмінних рис суспільних благ, водночас не вважають виключність відмінною рисою приватних благ [7, с.30].

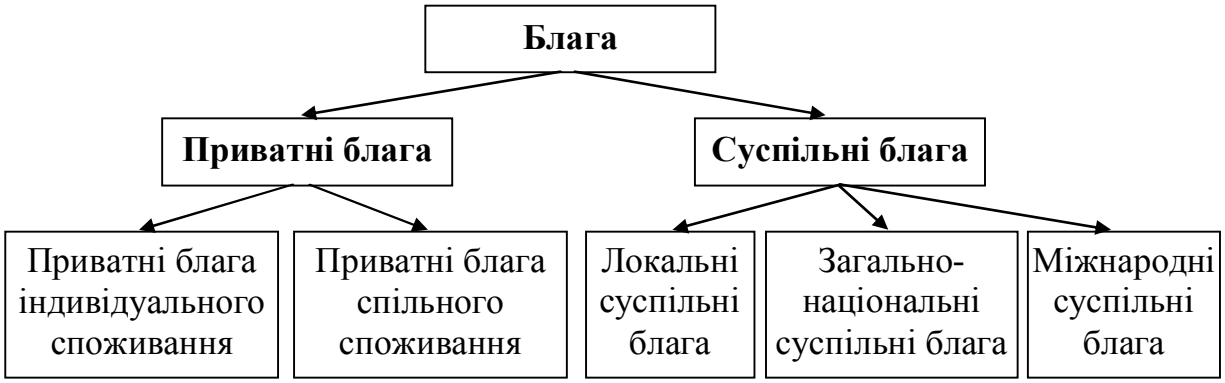

Рис. 1. Класифікація благ

На рис.1 наведено класифікацію благ, в рамках якої вони початково поділяються на дві категорії – приватні та суспільні блага. Як уже наголошувалося, єдиною основою для вказаного поділу є ступінь легкості, з якою потенційні споживачі можуть бути виключені із споживання благ. У свою чергу, приватні блага можна розподілити на дві групи: приватні блага індивідуального та приватні блага спільного (колективного) споживання. Прикладами приватних благ індивідуального споживання є їжа або одяг, тоді як прикладами приватних благ спільного споживання можуть слугувати громадський транспорт, театральні вистави або ж футбольні матчі. Зауважимо, що блага на кшталт громадського транспорту або театральних вистав іноді називають клубними благами. Й, нарешті, як можна бачити на рисунку, суспільні блага можна поділити на міжнародні (наприклад, фундаментальні наукові знання), загальнонаціональні (приміром, національна оборона) та локальні (наприклад, освітлення вулиць). Загальнонаціональні та локальні суспільні блага об'єднує те, що вони є невиключними для всіх членів суспільства. Проте якщо вигодами від

загальнонаціональних суспільних благ користаються всі члени суспільства, то вигодами від локальних суспільних благ – переважно ті особи, які проживають на відповідних територіях.

Локальні суспільні блага як формально невиключні для всіх членів суспільства блага необхідно відрізняти від благ, які є невиключними лише для певних груп людей (наприклад, дороги на території гаражних кооперативів для членів цих кооперативів). Будучи невиключними для одних людей такого роду блага є, водночас, виключними для інших людей.

Тут ми маємо зупинитись на ще одному доволі поширеному в економічній літературі й, на наш погляд, не зовсім коректному тлумаченні суспільних благ як благ, які, крім того, що є невиключними, відрізняються від приватних благ ще й неподільністю. Існує щонайменше один різновид приватних благ, щодо якого можна впевнено стверджувати, що він характеризується неподільністю – це раніше виокремленні нами приватні блага спільного споживання. Неподільними приватними благами є, наприклад, проїзд тролейбусом або футбольний матч для шанувальників футболу, які спостерігають за його перебігом з трибун стадіону. Не можна тролейбус, подібно ковбасі, поділити на окремі частини з тим аби надавати транспортні послуги кожному пасажиру окремо. Так само не можна одні частини футбольного матчу надавати для перегляду одним вболівальникам, а інші – іншим.

Наслідком невиключності суспільних благ є те, що всі вони надаються на безоплатній основі. Проте не всі блага, які надаються безплатно, є суспільними. На безоплатній основі можуть надаватися і деякі приватні блага, як наприклад, вища освіта державними університетами. У цьому зв'язку навряд чи можна погодитися з тими економістами, які вважають освіту суспільним благом. Послуги викладача є таким же виключним, а тому й приватним благом, як і послуги перукаря або адвоката.

Підбиваючи підсумок ще раз підкреслимо, що єдиною ознакою, за якою суспільні блага відрізняються від приватних, є їхня невиключність. Ані неконкурентність, ані неподільність не є відмінними рисами суспільних благ. Так само помилково було б розглядати суспільні блага і як блага спільного, а приватні блага – як блага індивідуального споживання, адже, як було показано вище, одним із різновидів приватних благ є приватні блага спільного споживання. Й, нарешті, немає підстав для того, аби протиставляти суспільні блага так званим спільним ресурсам.

Література:

1. Олсон Менкур. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп. - Київ: Лібра, 2004.
2. http://www.strana-oz.ru
3. http://gallery.economicus.ru
4. Самуэльсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика: 16-е изд.: - М.: Вильямс, 2003.
5. Мэнкью Н.Г. Принципы экономикс. 2-е изд., - СПб: Питер, 2002.
6. Сломан Дж. Экономикс. 5-е изд.- СПб.: Питер, 2005.
7. Отчет о мировом развитии 1997 (Государство в меняющемся мире). – Прайм-ТАСС, 1997.